

Johannes Brøndsted:

Danmarks Oldtid.

(Gyldendal 1938—1940).

Hos Gyldendal er der i de senere Aar udkommet et Værk, som der er Grund til ogsaa fra Sønderj. Aarbøgers Side at henvende Opmærksomheden paa: »Danmarks Oldtid«, skrevet af daværende Leder af Nationalmuseets forhistoriske Afdeling, nu Professor ved Universitetet Johs. Brøndsted.

Et Pragtværk paa 3 smagfuldt udstyrede Bind paa ca. 1000 store, rigt illustrerede Sider er det; man forstaar, at der fra Forlagets Side er sat meget ind paa at understrege dets Betydning. Fra Forfatterens Side er Værket ogsaa en Arbejdspræstation, som gør en saadan Fremhæven rimelig. Det er over 40 Aar siden, Danmark sidst fik en saadan Oversigt over sin Oldtidshistorie med Sophus Müllers: Vor Oldtid. Naar det nu, trods det at Stoffet er øget kolossalt, er lykkedes igen at sammenfatte det i en helstøbt og læselig Fremstilling, maa vi regne med, at det ikke vil gentage sig i en lang Tid fremefter — om overhovedet nogensinde.

Stoffet er øget og det baade i Længden og Bredden. Den Forlængelse af vor Historie, som Arkæologien har givet, har den ikke givet paa een Gang, men i Løbet af en stadig Udvikling; lige fra den Gang, man udkastede den dristige Tanke, at de Stenkiler, man fandt paa Marker og i Høje, var dannet af Mennesker, og at deres Brug meget vel kunde ligge forud for Kr. F., og til nu, hvor vi regner med smaa 10.000 Aars menneskelig Virksomhed her i Landet før Kr. F. Ogsaa i de 40 Aar, der ligger mellem Müllers og Brøndsteds Bøger er Stoffet øget i Længden. Soph. Müller begynder med at skildre Køkkenmøddingerne og siger til Indledning, at Mennesket næppe har kunnet leve i Norden i en tidligere Jordperiode, medens de danske Lande formedes i det Hav, som skyllede ved den skandinaviske Halvøs Isbjerge. »Der synes at være faste Grænser, som Forskningen ikke vil mægte at overskride«. — Og saa er der i de 40 Aar sket saa meget, at Brøndsted maa bruge 90 af Stenalderbindets 320 S. til at skildre Tider og Forhold, der er ældre end Køkkenmøddingerne! Nyt Land for Danmarkshistorien.

Og Stoffet er paa den anden Side øget derved, at vort Kendskab til Oldtiden er meget mere detailleret end for 40 Aar siden. Fundstoffet er øget stærkt og det er jo ikke saadan, at Museerne, fordi de nu har Mængder af Økser f. Eks., har »nok

af dem«. Økserne er ikke ens, og de forskellige Typer kan kortlægges; og disse Kort, som »Danmarks Oldtid« er rigt forsynet med, fortæller overskueligt og meget om Bebyggelse og Forbindelser mellem Landsdele eller med Udlandet. Desuden er nu helt nye Fundgrupper kommet til, som giver os Indblik i helt nye Sider af Oldtidens Kulturliv (Bolig, Erhvervsliv). En sammenfattende Fremstilling af alt dette havde man ikke og endog var kun en lille Del deraf overhovedet forelagt paa Tryk. Overflødigt at sige, at denne nye Oversigt blev mødt med store Forventninger.

Naar her dette Værk særlig skal ses ud fra den Interesse, det kan have for disse Aarbøgers Læsere, kunde man synes, at i hvert Fald Stenalderen maatte forbigaas som Sagen uvedkommende. Stenalderen kender jo ikke Danmark endsige Sønderjylland i vor Forstand. Og alligevel. Det er maaske netop den største Værdi, dette Værk har, at det klart fremhæver, at selv meget fjerne Tider af vor Oldtid direkte vedkommer os og er en Del af vor Arv, saaledes at forstaa, at der siden en Gang i yngre Stenalder ikke er foregaaet afgørende Indvandringer her til Landet, og at Befolkningen derfor ikke er væsentlig ændret i sin Sammensætning, men er fortsat i en ubrudt Række af Generationer til i Dag.

Spørgsmaalet stilles og følges fra yngre Stenalder og fremefter. Er det stadig samme Folk? Om Bronzealderen er der ingen Tvivl. Ældre Bronzealder er kun en Udfoldelse af de Forudsætninger, der var skabt i yngre Stenalder (»Her er den fælles Dobbeltnerve, der betinger Enheden i vor hele lange Bronzealder: samme Folk, samme Vilkaar, samme Kultur«); yngre Bronzealder er præget af Ro og Velstand, en Videreleven paa det gamle Grundlag, intet nyt kommer ind paa en saadan Maade, at man nødsages til at antage en Indvandring af Mennesker som bedste Forklaring.

Ogsaa Jernalderen er os i det store og hele saa velkendt, at Tanken om et nyt Tilskud til Befolkningen i stor Stil kan afvises. Kun paa eet Punkt, Overgangen til Jernalderen og i dennes ældste Del, kniber det, ikke fordi meget taler for en Indvandring, men fordi Tidsrummet er for svagt oplyst til, at man kan give et sikkert Svar. 3. Bind S. 39—40 gøres Stillingen op: »Bortset fra Bornholm, hvis Fund fra en vis Periode af yngre Jernalder synes at vidne om Indvandring, er der i vor Oldtid kun eet Fundkompleks, nemlig Yngre Stenalderjske Enkeltgrave, der kan betegnes som tilstrækkelig nyt, indholdsrigt og omfattende til paa afgørende Maade at støtte Antagelsen om et Indvandrerfolks Komme«. Selv om »fuldt bindende Beviser for Kultursammenhængen endnu ikke er til

Stede« er dog »den folkelige Sammenhæng og Enhed efter al Sandsynlighed ikke i Overgangstiden til Jernalderen blevet brudt eller afgørende forstyrret ved Vold udefra, i Form af nyt Folks Indvandring eller ved en af Naturkræfter foraarsaget partiel Rømning af Landet«.

Den sidste Del af den citerede Sætning sigter til østdanske Forhold, hvor en paafaldende Fundtomhed har skullet forklares ved stedfunden Udvandring fra disse Egne. Hvis der derimod kun tænkes paa Muligheden af en Indvandring — og navnlig da en Indvandring op ad den jyske Halvø som i yngre Stenalder — vilde denne Mulighed kunne afvises mere ubetinget. For selv om ogsaa det sønderjydske Fundstof er svagt, er Forholdene her dog nogenlunde klare; der er i denne Periode Tale om en Indflydelse fra Holsten, men ikke om Indvandring.

Men efter al Sandsynlighed kan da det danske Folk føre sin Rod tilbage til yngre Stenalder — ca. 4000 Aar. Og hvad der derefter fortælles om Vilkaar for det materielle og kulturelle Liv og de Billeder, der tegnes af Kulturtilstande, er en Beretning om vore Forfædres Ydelser og vedkommer os mere direkte, end den læge Læser maaske ellers straks vilde tænke paa.

Som det er vist her ved dette Spørgsmaal om den folkelige Sammenhæng, kunde det gentages ved andre og ved alle større og mindre Forhold, som omtales. Enhver Ting tages op og følges fra Tid til Tid og intet Spørgsmaal lades af Syne før Svaret, bestemt eller ubestemt, kan gives. Ved hyppige Henvisninger til det foregaaende sørges der for, at man til enhver Tid er orienteret, og paa samme Maade virker de smaa Stikord i Marginen til at lette Overblikket. Det er Fordelen ved, at Værket er skrevet af en enkelt, og uden at alt for mange Aar er gaaet mellem Begyndelse og Afslutning. En saadan Oversigt skal helst være som et Øjebliksbillede af vor nuværende Viden, ensartet og helstøbt. Det undgaas da, at Bogen forældes, mens den udgives, at Synspunkter og Belysning skifter. Videnskaben arbejder jo videre, mens der skrives og ogsaa dette Værk vil engang forældes. — Man skal ikke derfor lægge alt tilside, men læse det, mens det endnu er nyt.

Læse 1000 Sider Oldtid? — Maaske fordi Bogen er skrevet i eet Træk, egner den sig virkelig trods sit Omfang til at læses. Men dem, der ikke har Tid til det, kan det anbefales at laane den og enten bruge dens Vrimmel af store gode Illustrationer som Indfaldsport til det, der særlig interesserer eller ved Hjælp af Sagregistrene og de smaa Stikord i Marginen følge bestemte Emner gennem Tiden. Det ældste Landbrug, Kornsorter, Markredskaber, Handel, Kvindesmykker, Religion o. m. a. kan man

hurtigt følge gennem en større eller mindre Del af de 10,000 Aar, Fremstillingen spænder over.

En vigtig Ting ved et saadant Værk, hvor ofte Fund efter Fund maa nævnes som Eksempel og Dokumentation er den Maade disse Fund præsenteres paa og de korte ledsagende Bemærkninger, hvori Fortolkningen ligger. Netop heri har Bogen en af sine stærke Sider. F. Eks. ved Omtalen af Motivfundene fra Yngre Bronzealder:

»Som en sluttet Familiegave virker det smukke Fund fra en Grusgrav i Kertinge ved Kerteminde. Her bestod Mandens Bidrag i Smykker, Sværd og Spydspids (...), Kvindens i hele hendes fine Smykkesæt omhyggeligt og pænt samlet, at Guddommen ikke skulde overse noget: i det ene, lidt større Hængekar havde hun lagt sit hvælvede Bæltesmykke, sin ene Halsring, sine to Armringe (den anden Halsring var for stor og blev derfor anbragt udenpaa Hængekarret), fremdeles Mandens Guldring, hans brede Sværdknap og hans to Bøjlenaale fra Dragten; Laag herover dannede saa det andet Hængekar, anbragt omvendt med Bunden i Vejret. Men tæt herved fandt man endnu et lille Hængekar med en spinkel Halsring i: den halvvoksne Datters bly Gave!«

Et saadant Gruppébillede fæstner sig i Bevidstheden som noget, der er set!

Fra et sønderjyds Synspunkt vil det nok føles som en Mangel, at samtlige Kort og Fremstillingen med faa Undtagelser kun naa ned til den nuværende Statsgrænse, medens mange vilde vente og for saa vidt angaar de senere Aarhundreder ogsaa med Rette kunde forlange, at en Fremstilling af »Danmarks Oldtid« skulde omfatte hele Sønderjylland. Hvilke Grunde, der har været hertil, ved jeg ikke; men paa dette Sted kan det være rimeligt at gøre opmærksom paa, at saaledes som det arkæologiske Arbejde nu engang foregaar, hvor det danske Materiale samles i København og i Provinsmuseerne og det sydslesvigske væsentlig i Kiel vilde det have voldt en ikke ubetydelig Vanskelighed at fremskaffe det sydslesvigske Materiale; og med den Forskel i Arbejdsmetoder, der er i de to Lande, vilde Værdien have været noget tvivlsom, idet en umiddelbar Jævnførelse ikke vilde kunne finde Sted. — Der gives fra denne Begrænsning saavidt ses kun to Undtagelser, nemlig med Thorsbjerg Mosefund fra Angel og med Fundkomplekset Dannevirke-Hedeby.

Værket er heller ikke aldeles ensartet; det mærkes tydeligt at Jernalderen, navnlig dens senere Perioder, er blevet stedmoderligt behandlet i Forhold til de øvrige Fund. At Vikingetiden med Omtale af Ladbyskibet. Jellingehøjene, Runestenene, Dan-

nevirke-Hedeby og Trelleborg maa nøjes med 30 Sider svarer ikke til, at f. Eks. romersk Jernalder faar 156 S., selv om ogsaa den Tid er dobbelt saa lang. Det synes at 3. Bind har skullet holdes under en vis Størrelse og dette har bevirket baade et knappere Billedvalg og en Fremstilling, der har mistet sin behagelige, rolige Fart og til Tider nærmer sig den rene Antydning. Uden Tvivl kommer Vikingetiden her slet ikke til sin Ret som den maaske »under større Forhold« vilde have gjort.

Yngre Jernalder er for Danmark Rigsdannelsens Periode; netop her vilde hele det sønderjydske Materiale, hvis det kom med, have en betydelig Interesse. Det maa derfor beklages, at dette store Værk, aabenbart af rent ydre Grunde, ikke er blevet i Stand til her at yde væsentlige Bidrag.

Dog ogsaa som Værket er, er hvert Bind en Oplevelse at læse. I 1. Bind er Skildringen af de to Folk, Jættestuefolket og det indtrængende Enkeltgravsfolk og deres indbyrdes Forhold spændende som alle store Dramaer; imponeret bliver man af ældre Broucealder, hvor Egekisternes enestaaende Materiale staar til Raadighed; og hvor mange troede, at man vidste saa god Besked om »hvordan man havde det« paa Kr. Fødsels Tid i Jylland: Hus og Ager, Redskaber, Husgeraad og Afgrøder gøres der udførligt Rede for.

Mest af alt skulde disse Linjer være en Opfordring til at læse Brøndsteds Bog. Den fortjener og egner sig til at blive Folkelæsning, og under de nuværende Forhold rummer disse Billeder af Højdepunkter og Nedgangstider i vor Historie baade Fortrøstning og Lære ved sine Perspektiver. »Kun den, i hvem Fortiden er stuvet op, har Fragt ind i Fremtiden«. »Danmark Oldtid« er god Fragt.

Hans Neumann.

Troels Fink:

Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770.

(Munksgaard, 1941).

Som naturligt er i et udpræget landbrugsland som Danmark, har dansk landbrugshistorie været genstand for en række indgaaende undersøgelser. Selvom der endnu er mange dunkle punkter tilbage, er der dog i løbet af de sidste generationer kastet lys over mange problemer. Det samme kan derimod ikke siges om den specielle sønderjyske landbrugshistorie, som er et felt, der er nogenlunde uopdyrket af forskningen. Dette kan undre, saa meget desto mere som kendskabet til den sociale og økonomiske udvikling paa forhaand maa forekomme at være af ikke ringe betydning for forstaaelsen af den almindelige sønderjyske historie, ikke mindst den nationale kamp i det 19. aarhundrede. Da Troels Fink begyndte sine undersøgelser, var det da ogsaa for at faa klarhed over de sønderjyske bønders sociale og økonomiske stilling umiddelbart før nationalitetskampens begyndelse i 1830'erne, og grundlaget for en saadan redegørelse maatte naturligt blive en udredning af landboreformernes historie, men under arbejdet hermed viste det sig, at oprindelsen til den vigtigste side af landboreformerne, udskiftningen, maatte søges meget længere tilbage i tiden end oprindeligt antaget. Undersøgelsen kom derfor af praktiske grunde kun til at omfatte den ældste udskiftningsbevægelse til 1770.

Udskiftningen i Sønderjylland i dens ældste former var med en enkelt undtagelse vidt forskellig fra den senere udvikling, som vi kender den i hele Danmark. Ved denne blev al jorden delt paa en gang mellem samtlige landsbyens bønder efter en foregaaende opmaaling og bonitering. En saadan udskiftning kunde gennemføres paa ret kort tid, mens de ældre udskiftninger foregik gennem en langsom proces, der kunde strække sig gennem mange aartier, ja et aarhundrede. Ved denne proces gik det gamle landsbyfællesskab i opløsning, idet bønderne begyndte at indhegne enkelte stykker af fællesjorden, saa der opstod en række særjorder, som den enkelte bonde kunde dyrke paa den maade, der passede ham bedst. Under fællesskabet laa en gaards agre spredt paa mange steder i bymarken. Det var derfor ikke nok at faa de enkelte jordstykker indhegnet, man maatte ogsaa se at faa dem samlet til større sammenhængende marker, og dette kunde kun gennem-

føres ved hjælp af mageskifter mellem de enkelte besiddere. Sommetider skete mageskiftningen, inden indhegningen fandt sted.

Den her skildrede proces kan tidligst paavises i Løjt sogn og i Nordangel. Ved hjælp af et indgaaende studium af Aabenraa amtsregnskaber, hvori der findes indtægtsposter (toftrodepenge), stammende fra indhegningstilladelser, er det lykkedes forfatteren at give et anskueligt billede af processens forløb i Løjt sogn og enkelte omliggende byer. Processen var her nogle steder afsluttet omkring midten af det 17. aarhundrede. Ogsaa i Haderslev østeramt var der en indhegningsbevægelse i gang i det 17. aarhundredes første aartier (især i Hoptrup sogn), men det var især efter 1700, at man tog fat her, og i 1766 var næsten hele Haderslev herred og halvdelen af Tyrstrup herred udskiftet. I Nordangel havde man ogsaa begyndt i det 17. aarhundrede, men her bragtes udviklingen først til afslutning efter 1740. I Sydangel kom man noget senere med, mens man saa til gengæld gik noget mere samlet til værks. I Vis og Ugle herred begyndte udskiftningen først efter 1766. I marsken var der blevet udskiftet paa et meget tidligt tidspunkt, og eksemplet herfra havde smittet til Slogs herreds vestlige del, hvor engene blev delt ret tidligt til dels som følge af driftsforbedringer (stemmeværk, overrisling, afløbsgrøfter), mens agerjorden kom noget senere. I 1767 var udskiftningen gennemført i den vestlige del af Slogs og Kær herreder. I Haderslev vesteramt, Tønder amt og enklavesognene kom man noget senere med end i Slogs herreds vestlige del, men mange steder var man dog saa smaaat begyndt før 1766, især med engene, mens bevægelsen var ret svag i Sundeved og paa Als. En ganske særlig interesse knytter sig til udskiftningen i Varnæs i aaret 1710, dels fordi det er det første eksempel paa en samlet nyfordeling af jorden efter en foretaget opmaaling, dels fordi den ledsagedes af en systematisk udflytning. Den gennemførtes af den energiske husfoged i Aabenraa Hinrich von Güntheroth.

Aaret 1766 kom til at danne epoke i den sønderjyske udskiftnings historie. Hidtil havde centraladministrationen vist spørgsmaalet meget ringe interesse, men nu greb den regulerende ind gennem loven af 17. februar, der blandt andet fastslog, at en udskiftning skulde finde sted, naar $\frac{2}{3}$ af bønderne forlangte det, ligesom det ogsaa blev gjort lettere at faa dyrkningsfællesskabet mellem flere byer ophævet. Af andre bestemmelser kan nævnes at husmændene skulde have jord i henhold til deres tidligere græsningsret, og at fordelingen skulde ske efter otting eller mark guld.

Selvom loven betød et væsentligt fremskridt, var den dog behæftet med en del mangler. En del af dem blev der raadet bod paa ved en ny lov af 26. januar 1770, ligesom myndighederne gennem oprettelsen af den slesvig-holstenske landkommision i 1768 fik stærk indflydelse paa den praktiske gennemførelse af udskiftningen. Udviklingen tog nu stærk fart, og metode og form forandredes. Udskiftningens første fase var afsluttet, og det falder naturligt, naar Dr. Fink afslutter sin fremstilling med aaret 1770.

Ved en historisk undersøgelse maa forskeren undersøge de behandlede problemer i hele deres aarsagssammenhæng, skildre deres forudsætninger og deres resultater. Ældre forskere, først og fremmest Georg Hanssen, mente, at der var en forbindelse mellem hovedgaardenes udskillelse af fællesskabet og den tidlige udskiftning, men denne antagelse holder ikke stik; de enkelte tilfælde, hvor en udskillelse medførte, at ogsaa bønderne fik deres jord for sig, er absolut undtagelser. Derimod har eksemplet fra hovedgaardene haft betydning som forbillede, men kun for folk udenfor den egentlige bondestand, præster og herredsfogder. For de almindelige bønders vedkommende er det helt andre faktorer, der har gjort sig gældende.

Ogsaa under fællesskabet var der jord, som dyrkedes for sig — først og fremmest ornum, toftejord, gribsjord og stuf. Om det sidste begreb siges, at det »minder om ornum, fordi det er unddraget fordelinger efter otting; ved rebninger maaltet det vel op, men holdtes for sig« (side 50). Oprindelig var forholdet dog et helt andet, idet stuf netop hørte med til ottingsjorden og gik med under reb, idet man uden videre behandlede stufjorden som hørende til den ejendom, hvorfra den var udskilt. Men efterhaanden forandredes dette, og allerede i middelalderen er forholdet som skildret af Dr. Fink. I den folkelige bevidsthed synes ordet stuf i nyere tid ofte at have været en fælles betegnelse for de forskellige former af særjord. Naar f. ex. ».... Skinckels borrich grüft och graffue uden dighe och inden« i 1544 betegnes som stufjord (side 51), maa der være tale om en saadan sammenglidning af de forskellige begreber.

Gennem de forskellige former for særjord havde bønderne erfaring for den indhegnede jords fordele, og en udskiftning kunde begynde som en naturlig videreudvikling af et allerede bestaaende forhold ved en langsom udvidelse af de forskellige slags særjord. Endnu større betydning fik de skovrydninger og indhegninger af skovstykker, som hyppigt fandt sted i Aabenraa amt og andre steder, og som hænger sammen med den store ødelæggelse af skovene i dette tidsrum. Udvidelse af den bestaaende særjord og indhegning af skovjord var begyndelsen

til fællesskabets opløsning. I det øjeblik, man ved hjælp af mageskifter fandt paa at samle særjorderne i større sammenhængende omraader, var udskiftningen en kendsgerning. Og de Løjtinger bønder har æren af først at være naaet saa vidt.

Naar udskiftningen ikke begyndte samtidig i hele Slesvig, maa aarsagen især søges i de vidt forskellige jordbundsforhold. Men ogsaa andre faktorer kunde i de enkelte egne virke hindrende, paa Als var det de store fællesskaber mellem flere landsbyer, mod vest var det den blandede jurisdiktion, som gjorde det muligt for en enkelt bonde at lægge næsten uovervindelige hindringer i vejen. Ogsaa de økonomiske forhold fik afgørende indflydelse paa udskiftningens forløb. Krigene omkring det 17. aarhundredes midte og først og fremmest den sidste svenskekrigs frygtelige følger standsede for en lang tid al udskiftning, men da den omkring 1700 kom i gang igen, var bevægelsen saa stærk, at selv de daarlige konjunkturer i 1730erne ikke kunde standse den videre udvikling. Reformen havde sejret, og dens følger begyndte snart at blive synlige. Talrige vidnesbyrd viser, at i de byer, hvor udskiftningen var gennemført, medførte den hurtigt en almindelig velstandsforøgelse. De nord-slesvigske bønder havde gennem den historiske udvikling (faa adelsgaarde, tidlig afløsning af hoveriet de fleste steder) fra gammel tid en udstrakt økonomisk og social frihed. Denne var forudsætningen for gennemførelsen af udskiftningen og det store økonomiske fremskridt, som denne betød for den sønderjyske bondestand. Da trængselstiden efter 1864 truede med at tvinge Nordslesvigs befolkning i knæ, fik det stærke økonomiske rygstød sin nationale betydning.

Men selvom man saaledes kan sige, hvordan udskiftningen begyndte, forklarer det dog ikke, hvorfor den begyndte, og hvorfor den netop begyndte i enkelte østslesvigske egne. Dr. Fink mener, at det var behovet efter flere græsarealer, der var drivkraften i indhegningerne, og at dette behov hang sammen med, at bønderne i højere grad end tidligere gav sig af med studefedning og avl af kvier, mens man paa hovedgaardene gik over til mejeribrug (hollænderierne). Forklaringen er meget sandsynlig, selvom man næppe kan udelukke muligheden af andre aarsager. Nærliggende er det at antage en sammenhæng mellem udskiftningen og befolkningsforholdene. Forfatteren mener dog ikke, at udskiftningen er en følge af en befolkningstilvækst i landsbyerne, selvom gaarddelingerne, der var hyppige i det 15. og 16. aarhundrede og delvis ogsaa i det 18., kan have gjort ønsket om en udskiftning mere nærliggende ved at komplicere fællesskabet (side 187 f). Med det kildemateriale, der staar til raadighed for tiden omkring 1600, er det meget

vanskeligt at sige noget bestemt om forholdet mellem udskiftningen og en eventuel befolkningstilvækst, men der er dog en ting, der falder i øjnene ved en betragtning af Løjt sogn, hvor udviklingen først kan paavises. Sognet var meget befolkningsrigt, og byerne Kirkeby og Barsmark var det daværende Aabenraa amts største landsbyer. I sætningsregistret for Aabenraa amt 1704¹⁾ nævnes i Kirkeby 32 gaarde, 11 toftemænd, 8 inderster, 24 kaadnere og 20 præstekaadnere og præsteinderster og i Barsmark 35 gaarde, 9 toftemænd, 13 kaadnere og 13 inderster, tallet af gaardmænd var i dette aar noget større end i 1535²⁾. I byerne var der adskillige dobbeltgaarde. Dette kan forklare, hvorfor tallet i 1704 er større, da man i 1535 muligvis har regnet dobbeltgaardene for een gaard. Dobbeltgaardene er opstaaet ved gaarddelinger, og det store gaardtal kunde iøvrigt tyde paa, at der har fundet endnu flere delinger sted, og at man allerede er begyndt hermed i middelalderen, en antagelse, der bekræftes af det ret lave ottingtal i disse to byer. I Barsmark var der i 1704 ialt 22 af gaardmændene, som havde indtil 2 ottinger, hvilket almindeligvis — men dog ikke altid — i Sønderjylland regnedes for en halvgaard, 7 havde mellem 2 og 3 ottinger, 3 havde 3 ottinger og kun 1 havde over 3 ottinger. I Kirkeby var forholdet det samme: 21 havde indtil 2 ottinger, mens 8 havde over 2 ottinger. Ved enkelte gaarde mangler ottingangivelsen. Det store gaardtal i de to byer kunde altsaa synes at skyldes et befolkningspres. Det maa have medført, at fællesskabet i de to byer blev meget indviklet og kompliceret, saa der ret naturligt opstod en trang til at faa gennemført en anden ordning. Iøvrigt var Varnæs ogsaa en af landsdelens største byer, og interessant er det, at der ogsaa her i mange tilfælde var tale om dobbeltgaarde (31 bol med 55 besiddere, se side 86).

I denne forbindelse kan der ogsaa være grund til at nævne toftegodserne, hvis besiddere, toftemænd, adskilte sig fra de almindelige kaadnere ved at have betydeligt større jordstykker til dyrkning. Deres jord betegnedes som tofter, altsaa jord, undtaget og antagelig udskilt af fællesskabet, og deres eksistens kan paavises længe før 1600. I 1535 betalte Lowe Matzen i Barsmark saaledes 2 mark indfæstning af et toftegods³⁾. Oprettelse af toftegods og maaske ogsaa af almindelige kaadnersteder kan have sin aarsag i et voksende befolkningspres og kan i det smaa have betydet en begyndende opløsning af fællesskabet. Krigene i det 17. aarhundrede og først og fremmest

¹⁾ C. II. 3. 438 (La. i Aabenraa).

²⁾ Sønderjyske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden. Udg. af F. Falkenstjerne og Anna Hude. 127, 131, 137.

³⁾ Aabenraa amtsregnskab. (Rigsarkivet).

deres følgesvend pesten gjorde lyst i befolkningen. Foreløbig var der plads nok. Men en 40—50 aar senere var problemet atter aktuelt. Løjtingerne blev for mange, manglede plads. De kunde have udvandret, men de hang ved deres hjem og deres hjemstavn. Hvordan løse problemet? Løjtingerne søgte ud paa havet: som kaptajner, styrmænd og matroser, dels paa egne skibe, dels paa Aabenraas handelsflaade, som var i stærk udvikling⁴⁾. Her var der plads. Hele verden stod dem aaben.

Men vil man spørge: hvorfor er befolkningspresset netop saa stort paa Løjt, er det naturligvis meget vanskeligt at give noget svar. En betragtning af bebyggelsesforholdene i sognet kan dog maaske give visse holdepunkter. Mens bebyggelsen i stenalderen og bronzealderen i det store og hele holdt sig til kysten, hvor den paa visse steder var ret tæt, viser fundene, at det indre af halvøen var beboet i jernalderen⁵⁾. Stednavnene og de nærmere forhold ved byerne tyder ogsaa paa meget gammel bebyggelse. Kirkeby maa tidligere have heddet Løjt, og maa efter sin form være gammel, det samme kan ikke siges om Barsmark, hvis alder er ret ubestemmelig (den nævnes første gang i Kong Valdemars jordebog fra det 13. aarh.), men dens størrelse tyder paa stor ælde. Bodum hører til en meget gammel gruppe af stednavne (-um er som regel en afkørtelse af heim), der antages at gaa tilbage til tiden før folkevandringerne. Nørby, Sønderby (nu forsvunden) og Skovby er noget nyere bebyggelser fra vikingetiden.⁶⁾ Men de yngste bebyggelser, de saa hyppige torper, bøller, holter o. s. v., som vi ellers møder i mængde i hele Sønderjylland, mangler fuldstændigt paa Løjt. Dette kan kun betyde at bosættelsen paa halvøen allerede var afsluttet paa vikingetiden. Alle større sammenhængende jordstykker, der kunde opdyrkes, var taget ind. Imod vest hindrede mosedragene omkring Bodum og nordfor denne by en udvidelse i denne retning, paa de andre sider var der vand. Løjtingerne var lukket inde, de kunde ikke faa del i den befolkningsaflastning, som torperne betød paa mange egne, og maatte blive i de byer, der allerede var, eller nøjes med enkeltbebyggelser ude paa de gamle bymarker.

De her fremsatte betragtninger om en sammenhæng mellem udskiftning og befolkningsforhold er tanker opstaaet ved Dr. Finks indgaaende redegørelse for forholdene paa Løjt. Om der virkelig er en sammenhæng lader sig næppe bevise, og det fremsatte har selvfølgelig kun gyldighed for Løjt. Om det maaske

⁴⁾ Sønderjydsk Maanedsskrift 1937, 164.

⁵⁾ Grænsevagten IV, 23 ff.

⁶⁾ Sønderjyske Stednavne IV, 169; Sønderjyllands Historie I, 208 ff. og flere steder; Grænsevagten V, 422 ff.

ogsaa har det for nogle andre tidligt udskiftede byer, bliver et spørgsmaal for sig.

Dr. Finks arbejde har stor værdi, først og fremmest ved sin indgaaende skildring og udredning af et af de centrale problemer i sønderjysk landbrugshistorie, men ogsaa ved det lys, det kaster over mange sider af det økonomiske og sociale liv i fortidens Sønderjylland. Værkets emne er vigtigt, undersøgelserne skarpsindige og indgaaende, selve arbejdsmaaden i metodisk henseende af stor interesse. Danske historikere har en tendens til at bygge deres arbejder paa bestemmelser af mere almen art, paa love og anordninger, eller paa brevstoffet i centraladministrationens arkiver. Dette stof er ogsaa benyttet her, men desuden har forfatteren ved et indgaaende studium af de lokale arkiver kunnet trænge dybere ned. Han har ved denne fremgangsmaade først og fremmest opnaaet at kunne skildre forholdene, som de virkelig var, og ikke blot som de skulde være efter lov og bestemmelse, eller som de tog sig ud for en fjern embedsmand uden kendskab til spørgsmaalene. Paa dette omraade vil mangan en dansk historiker kunne lære af dr. Finks bog.

J o h a n H v i d t f e l d t.

Thomas Otto Achelis:

Bürgerbuch der Stadt Hadersleben bis zum Jahre 1864. I.

(Schriften zur Volksforschung Schleswig-Holsteins Bd. 4.)

Verlag Heimat und Erbe. 1940.

I en del lande har der ret indgaaende været arbejdet med spørgsmaalet om befolkningens vandringer, om ind- og udvandring. Saaledes har man i Tyskland og især i Norge udgivet en lang række borgerbøger¹⁾. Af disse er Kiellands: Stavanger Borgerbog ikke en udgave af en borgerskabsprotokol, men en samling af smaa biografier af de enkelte borgere. Den bygger paa meget forskelligartet materiale, der gør bogen til et saavel befolkningshistorisk som personalhistorisk meget værdifuldt værk. De norske borgerbøger har iøvrigt betydelig interesse for sønderjysk historie, idet der før 1814 var en ret stærk økonomisk og befolkningsmæssig forbindelse mellem hertugdømmet Slesvig og Norge.

I Danmark har vandringsproblemet aldrig været undersøgt i hele dets udstrækning, men der foreligger dog to værker, som indeholder dybtgaaende undersøgelser til belysning af en række af problemerne. Gustav Bangs lille Bog: Kirkebogsstudier og Albert Olsen: Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid (Acta Jutlandia IV. 2). Gennem bearbejdelse af borgerskabsprotokoller fra en lang række danske provinsbyer har Albert Olsen heri kunnet fastslaa, at der i de danske købstæder har fundet en meget stor tilvandring sted i det 18. aarhundrede, først og fremmest fra landsognene, men i en del byer ogsaa fra udlandet.

Sønderjylland har fra de ældste tider været et grænseland, og vandringsproblemet er her selvfølgelig af særlig stor rækkevidde. Det har en næsten aktuel interesse, bliver af central betydning for belysningen af den nationalhistoriske udvikling. Men fra dansk side har man kun ganske en passant beskæftiget sig med spørgsmaalet, mens tysk historieforskning i de senere aar har givet to bidrag til forstaaelse deraf ved at udgive fortegnelser over nye borgere i Tønder og Haderslev, ligesom der er planlagt tilsvarende udgiverarbejder vedrørende Aabenraa og Sønderborg.

¹⁾ Axel Kielland: Stavanger Borgerbog 1436—1850; S. H. Finne-Grønn: Christiania Borgerbok 1698—1799; N. Nicolaysen og A. M. Wiessner: Bergens Borgerbok 1660—1865; jvnf. ogsaa Vilhelm la Cour i: Smaaskrifter tilegnede Professor, Dr. phil. Aage Friis 135 ff.

I 1937 udgav den nu afdøde forsker Ludwig Andresen: »Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1869«, et værk af betydeligt omfang, som foruden gengivelse af de tre borgerskabsprotokoller og en »indbyggerfortegnelse« indeholder en lang række indgaaende udredninger af spørgsmaalet vedrørende borgerskabets erhvervelse, de nye borgeres afstamning og fordeling paa de forskellige erhverv, navnegivningens historie, fester i forbindelse med fødsel, vielse og død, undersøgelser over hus- og bomærker, vaaben og segl samt endelig en behandling af befolkningsudviklingen paa grundlag af folketællingerne 1769—1864. Der er af Dr. Andresen gjort et meget stort arbejde og fremlagt indgaaende undersøgelser, dog vil man kunne rejse den kritik mod værket, at forfatteren ikke har prøvet at se befolkningsspørgsmaalet i en større sammenhæng, at trænge ind i de dybere liggende aarsager til den betydelige indvandring, der fandt sted til Sønderjylland i det 18. og 19. aarhundrede, først og fremmest fra Jylland.²⁾

Da Dr. Th. O. Achelis tidligere i sin bog om Haderslev bys historie har meddelt en »indbyggerfortegnelse« og behandlet en del af de problemer, Ludwig Andresen tog op til drøftelse i sin bog, har han i sin udgave af Haderslev »borgerbog« indskrænket sig til foruden udgivelsen af borgerfortegnelsen at skildre de væsentligste sider af den befolkningsmæssige udvikling og undersøge forskellige problemer i forbindelse med borgerskabet, dets erhvervelse og de pligter og rettigheder, det medførte. I forordet har han iøvrigt selv pointeret, at hans værk i første række skal tjene den slægtshistoriske forskning, og der er gjort et stort arbejde for at lette slægtsforskeren arbejdet. Udførlige personregistre, stedregistre (ordnet geografisk) samt et register over de nye borgeres erhverv findes bag i bogen, og under teksten er der givet en række værdifulde personalhistoriske oplysninger hentet fra Hauch-Fausbøls: Slesvigske Kirkebogsuddrag og andre kilder. Desuden henvises der til folketællingen 1803 og skatteligningsregistret fra 1863.

»Borgerbogen«, der omfatter tiden 1630—1863, er for aarene før 1769 bygget paa tingbøgerne, der i Haderslev begynder 1629, for tiden 1769—1833 paa en saakaldt »Bürgerbuch« og derefter paa byregnskabernes fortegnelser over nye borgere.³⁾

²⁾ Se nærmere Historisk Tidsskrift 10. r. V. 542 ff.

³⁾ Efter at bogen var sat, blev der til Landsarkivet i Aabenraa fra et embedsarkiv i Haderslev afleveret tre borgerskabsprotokoller, omfattende aarene 1630—1864. Da udgiveren selvfølgelig ikke har kunnet bruge disse bind til nærværende værk, er der planlagt et andet bind, indeholdende de tilføjelser, som det nye fund har nødvendiggjort.

I indledningen er der indgaaende gjort rede for det forskellige kildemateriale, men mærkeligt nok er det spørgsmaal slet ikke taget op til drøftelse, hvorledes forholdet er mellem de forskellige kildegrupper. Dr. Achelis synes uden videre at gaa ud fra, at »Borgerskabsprotokollen« maa betragtes som den primære kilde. Dette synssunkt er imidlertid næppe rigtigt. Den af udgiveren benyttede borgerskabsbog synes snarere at være en regnskabsbog over de afgifter, de nye borgere skulde betale til byens kasse og byens embedsmænd, og der findes i den jævnlgt indført kvitteringer for de penge, som de paagældende har modtaget af borgerskabsafgiften. Der kan næppe være tvivl om, at det afgørende ved borgerskabets erhvervelse var aflæggelsen af borgerskabseden, der fandt sted for borgmester og raad. Referater af disse handlinger indførtes i nyere tid kun i raadsretsprotokollerne (protocolli judiciali), og disse indførsler maa derfor betragtes som det i retslig henseende afgørende, ved en udgivelse af fortegnelser over nye borgere maa raadsretsprotokollerne blive den primære kilde, den, hvorpaa fortegnelserne bør bygges, og »Borgerskabsprotokollen« i forhold dertil kun af sekundær værdi. Nu skal det indrømmes, at spørgsmaalet væsentlig er af teoretisk karakter. Uoverensstemmelserne mellem de to kilder er ret faa og uvæsentlige (dog kunde f. ex. det meningsløse Saurup side 68 anden l. f. n. være undgaaet, raadsretsprotokollen har rigtigt Schaurup). Men en helt anden betydning faar raadsretsprotokollerne efter 1833, da borgerskabsprotokollerne manglede. Udgaven er her udelukkende bygget paa byregnskaberne, og det hedder i indledningen, at de fra 1834 er »den eneste kilde« (side 4). Forfatteren har her altsaa ganske overset, at den absolut primære kilde, indførslerne i judicialprotokollerne, ogsaa findes fra denne tid. Havde disse protokoller været benyttet, vilde de fleste af lakunerne i tiden 1834—63 have kunnet være undgaaet, og det nye fund vilde kun have faaet ringe betydning. Selve udgaven er i det hele og store ret nøjagtig og paalidelig, selvom smaafejl og unøjagtigheder ikke helt er undgaaet*) — mennesker er jo ogsaa kun mennesker.

Fra et almindeligt historisk synspunkt ligger værkets betydning først og fremmest i de strejflys, det kaster over befolkningsforholdene i den nordligste af de sønderjyske købstæder, selvom det selvfølgelig ikke maa glemmes, at det kun var et

*) F. ex. side 59. 1776 8/2: »Ripen«: læs »Ripen oder eigentlich aus Oster Westedt«, side 68. 1779 31/1 »Hostrup« læs: »Nostrup« (Nustrup); 1797 30/3 »Colmer« læs: »Calmer« (jvnfr. dog registret), 1797 20/4: »Sold« læs: »Soed«, side 99: 1832 28/6 »Carl Høffner«, læs: »Jacob Høffner«.

mindretal af befolkningen, der fik borgerskab: alle kvinderne, embedsmændene, arbejdsmænd, tyende og mange flere blev aldrig borgere. Skal problemet behandles til bunds, maa der ogsaa benyttes andet materiale. Men alligevel kan der paa grundlag af værket optrækkes visse hovedlinjer, og udgiveren har ved sin statistiske bearbejdelse af materialet i høj grad gjort arbejdet lettere for den historiske forsker.

Af Andresens udgave af Tønder borgerskabsprotokoller fremgaar det, at der til denne by har været en betydelig tilvandring nordfra, først og fremmest fra Jylland. Af de 2695 mennesker, der i tiden 1699—1867 tog borgerskab i Tønder, var 13,7 pCt. fra Jylland ($\frac{1}{4}$ heraf dog fra de jyske enklavesogne) og 2,5 pCt. fra det øvrige Danmark. I Haderslev var af samtlige 3035 nye borgere fra tiden 1630—1863 ikke mindre end 415 eller 13,67 pCt. fra Jylland og 241 eller 7,94 pCt. fra det øvrige Danmark, ialt 20,61 pCt. af samtlige nye borgere eller noget mere end i Tønder. I befolkningsmæssig henseende var der saaledes i de to byer en stærk tilknytning til kongeriget. Det kan egentlig ikke vække forbauselse. Grænsen mellem hertugdømmet og kongeriget var en statsretslig grænse, men blev aldrig en kulturel, folkelig eller sproglig grænse.

Men hvorledes da forbindelsen mod syd? Var der tale om nogen betydelig indvandring fra Holsten eller Tyskland? De samlede tal for hele perioden var i Haderslev henholdsvis 109 og 208 eller 3,59 pCt. fra Holsten og 6,85 pCt. fra Tyskland, tilsammen 10,44 pCt. eller halvdelen af indvandringen fra Danmark. Naar man samtidig erindrer, at der fra det danske Slesvig kom en meget stor indvandring til Haderslev by, alene fra Haderslev amt 802 (foruden 29 fra slotsgrunden) eller 26,43 pCt. (plus 0,95 pCt.), mens der kom 400 fra det øvrige Slesvig (13,51 pCt.) er det indlysende, at af de tilvandrede nye borgere var langt den overvejende del fra rent dansk-talende egne. Og Haderslev er ikke noget enestaaende eksempel, akkurat det samme gælder for de øvrige købstæder i Nordslesvig, mindst for Sønderborg, hvortil den jyske indvandring var ret ringe. I Tønder var kun 10,19 pCt. fra Holsten og Tyskland, mens 20,04 pCt. var fra Tønder amt og 14,4 pCt. fra det øvrige Slesvig, og i Aabenraa var forholdene omtrent de samme. Af 1975 nye borgere i tiden 1735—77, 1791—1863 var der her 227 eller 11,49 pCt. fra Kongeriget, og 137 eller 6,94 pCt. fra Tyskland og Holsten.⁵⁾

Som byerne var danske fra arilds tid, saaledes var de igennem tiderne i befolkningsmæssig henseende knyttet til deres landsmænd mod nord. Blodets baand bandt. Et ejendommeligt

⁵⁾ Fr. Gribsvad i Festskrift til H. P. Hanssen. 258.

indirekte bevis for hvor forholdsvis ringe forbindelsen var mod syd, faar man gennem en betragtning af forholdene i en række af de danske købstæder. I en del af disse var der en større indvandring af udlændinge end til de tre nævnte sønderjyske byer⁶⁾)

		Udland
1696—1797	Helsingør	34,8 pCt.
1699—1797	København	22,4 pCt.
1696—1797	Fredericia	19,9 pCt.
1707—1797	Vordingborg	13,8 pCt.
1696—1795	Slagelse	10,8 pCt.

Under udlandet er Sverige medregnet, men derimod ikke folk fra hertugdømmerne og Norge. Tallet skal derfor endda forhøjes noget. Til tallene for de tre sønderjyske byer skal paa den anden side lægges enkelte indvandrere fra ikke tyske stater og fra Sverige. Indvandringen fra de øvrige nordiske stater var iøvrigt i de fleste tilfælde ret ringe. I Haderslev fra 1630—1863 ialt 21 svenske og norske, eller 0,69 pCt., i Tønder 22 svenske og norske i tiden 1700—1869, eller 0,74 pCt. og i Aabenraa 31 eller 1,51 pCt. I Sønderborg var forbindelsen noget stærkere.

I en kort anmeldelse er det kun muligt at skitsere ganske enkelte af hovedudviklingslinjerne. Men hele problemet er af saa stor betydning, at det maa undersøges til bunds. Det maa belyses i hele sin sammenhæng og hele dets rækkevidde. Thi naar vi engang gennem den videnskabelige forskning skal udrede den nationale udvikling i Slæsvig gennem tiderne, kommer man ikke uden om befolkningsspørgsmaalet. Men allerede de faa strejfflys, som Andresens og Achelis' »borgerbøger« har kunnet kaste over spørgsmaalet, har tydeligt vist en ting: Det kan med sikkerhed fastslaas, at i den tid, hvorfra vi har statistisk materiale til belysning af befolkningsspørgsmaalet, har den nordslesvigske bybefolkning haft stærk tilknytning til den øvrige danske befolkning nord for kongeaen og meget ringe forbindelse mod syd. Og vi kan fra dansk side kun være de to forskere taknemmelig for, at de har fremlagt dette for os danske saa interessante materiale, som har kunnet styrke os i vor overbevisning om, at den nordslesvigske befolkning ikke blot var dansk, da historiens første svage graattonende strejfflys kastes henover sønderjysk historie, men forblev dansk uforandret gennem tiden til i dag.

Johan Hvidtfeldt.

⁶⁾ Acta Jutlandica IV. 2. 94 ff. Historisk Tidsskrift. 10 r. V. 545.

Beretning og Regnskab.

Beretning.

Historisk Samfunds aarsmøde afholdtes i Vester Sottrup den 25. maj, hvor en ret talrig forsamling havde givet møde. Det indlededes af formanden, Amtslæge, Dr. Lausten Thomsen, Tønder, der aflagde følgende beretning:

»Historisk samfund for Sønderjylland« plejer at indlede sin årsberetning med at mindes de medlemmer, der er døde i årets løb. I år må jeg nævne bankdirektør Andresen i Tønder, sognepræst Eriksen i Asserballe, rektor dr. phil. Hanssen i Flensborg, amtsskolekonsulent Nielsen i Haderslev, sognepræst Nielsen i Tandslet, gårdejer Nicolaj Ludvigsen i Stenderup, apotekerne Obel i Haderslev og Oest i Havdrup, degn Ottsen i Haderslev, Johan Andresen i Ullerup og forstander Overgård i Nørborg. Adskillige af disse gode mænd har været dybt interesserede i Sønderjyllands historie, og deres egne navne hører med ære og med rette hjemme i beretningen om, hvad der i mange Aar er sket i denne landsdel; men ingen af dem har stået i så nært forhold til foreningen som bogholder J. Køcks i Åbenrå, der i en menneskealder og længere har haft ansvaret for den tekniske ledelse af årbøgernes trykning og har forestået udsendelsen af dem. Denne beskedne og trofaste mand savner Historisk samfund på mange områder. Han og alle de andre afdøde medlemmer vil vi mindes med tak og med ære.

Historisk samfunds medlemstal er 696; siden ifjor er tallet steget med 6.

Medlemsbidraget kan naturligvis langt fra dække vore udlæg til trykning og udsendelse af både årbøger og 2. bind af vor skriftrække. Vi har grund til at sige tak til mange sider, til stat, til sønderjydske byråd og amtsråd, til Dansk Kultursamfund, til enkeltmand, direktør Bitsch i Viborg, der efter læsningen af »Bonden, der blev landråd«, sendte os 100 Kr. med ønske om, at vi vilde fortsætte med at samle og udgive minder fra udlændighedstiden og fra de 20 gode år efter genforeningen. Det er værdifuldt at få noget optegnet af den slags, enkeltmandsminder og oplevelser bevaret, og jeg vil gerne lade opfordringen gå videre til at nedskrive og bevare, hvad den enkelte har oplevet og husker fra både trængsels- og glædestider.

Også fra anden side har vi fået smukke vidnesbyrd om glæde over Refshauges minder. Sognepræst Schrøder i Fjelstrup har udført et fortjenstfuldt arbejde ved at føre dem igennem og hjælpe til, at de har kunnet sendes vore medlemmer.

Jeg har personlig henvendt mig til skoledirektionerne i Sønderjylland og bedt dem opfordre lærerne til at føre skole- eller bykrøniker. Opfordringen er alle vegne optaget med velvilje, og adskillige steder er disse for kommende lokalhistorikere værdifulde bøger indrettet og føres med flid.

På årsmødet i fjor, der på grund af færdselsforholdene måtte flyttes til Haderslev, i stedet for at blive holdt i Vedsted, taltes der om A. D. Jørgensens og Gustav Johannsens 100-års dage. Sprogforeningen holdt en mindefest i Gråsten og viste Historisk samfund den venlighed at lade to af dets bestyrelsesmedlemmer, højskoleforstander Hans Lund og formanden holde de officielle taler ved mødet. Vi lagde en smuk laurbærkrans ved A. D. Jørgensens mindesmærke i Gråsten, og den 3. august, Gustav Johannsens fødselsdag lagde vort flensborgske bestyrelsesmedlem pastor H. F. Petersen en krans på dennes grav på Flensborg kirkegård.

Det var i år 700 år, siden »Jydske lov« blev gældende i Sønderjylland, hvis retsopfattelse den har præget som intet andet. Dagen ved vi ikke, men Danehoffet i Vordingborg holdtes sidste tredjedel af marts måned, og da lod Historisk samfund mindet derom fremdrage ved møder på flere steder i landsdelen. Sjældent stiller historien os klarere for øje, hvad mangehundredårig udvikling er værd, og hvor dyb en sammenhæng der er imellem tidligere slægter og vor tilværelse, end det ses i lys af denne lovs skæbne og varige værn om, hvad det danske folk holder for ret og retfærdigt. Derfor var det så naturligt netop nu at fremdrage mindet med styrke.

Der foreligger ikke i år nogen særlig arkivberetning; men der må gøres opmærksom på, at dansk historisk fællesforening ved Holger Hjelholt har udgivet en række skriftprøver fra tiden efter reformationen til midten af 19. århundrede. Det kan af medlemmer af Historisk samfund for Sønderjylland fås for 2,75 Kr. i stedet for 4,75 Kr., og det er et aldeles ypperligt hjælpemiddel til at sætte sig ind i de gamle og snørklede former for gotiske bogstaver, der fylder vore gamle dokumenter og dermed vore arkiver.

Der er også grund til at nævne, at der er udsigt til, at der oprettes et docentur i Sønderjyllands historie ved universitetet i Aarhus.

Vi har, som De har hørt, på forskellig måde søgt at udvide »Historisk samfunds« virke, ikke mindst med møder, vi har foruden årbøgerne uden særlig betaling kunnet sende medlemmerne et så værdifuldt værk som »Bonden, der blev landråd«; men vort medlemstal er ikke steget som vore ydelser. Derfor vil jeg gerne til sidst indtrængende bede Dem om at tænke på, at jo

flere medlemmer vi har, des mere vil vi kunne yde, og vi giver allerede adskilligt mere for medlemsbidraget, end man noget andet sted vil kunne købe for de samme penge. Hjælp derfor til, at vi bliver flere og stærkere. Havde vi ikke »Historisk samfund for Sønderjylland«, vilde mange også uden for denne kreds savne det dybt.«

Derefter aflagde kassereren, Museumsinspektør Neumann, Haderslev, regnskabet, der udviste en indtægt paa 6193 kr. og en udgift paa 6428 kr. eller et underskud paa 235 kr.

Seminarielærer Claus Eskildsen, Tønder, aflagde beretning og regnskab for »Sønderjydske Maanedsskrift«. Antallet af abonnenter var uforandret, og de eneste afbestillinger, der havde været, skyldtes dødsfald. Formuen udgjorde 2220 kr., og driftsregnskabet balancerede med 4123 kr.

Landsarkivar Frode Gribsvad, Aabenraa oplyste, at Landsarkivet i det forløbne aar kun havde modtaget faa arkivalier fra private. Det drejede sig væsentligst om nogle skolekrøniker fra den tyske tid samt en del af J. H. M. Skrumsagers arkiv. Landsarkivaren opfordrede iøvrigt til at støtte arkivets indsamling af arkivalier i privat eje.

Tandlæge Hansen, Haderslev, slog til lyd for, at der blev udgivet nogle billeder af de kendte mænd fra udlændighedstiden, hvilket han mente vilde være af stor historisk og national betydning. Endvidere efterlyste han et register over artiklerne i »Sønderjydske Aarbøger«. Dr. phil. Troels Fink, Aabenraa, fandt, at den lokale historie havde stor betydning i øjeblikket, og at man maatte kunne faa nogle flere medlemmer paa denne konto, blandt andet ved i de enkelte amter at nedsætte lokale udvalg, der kunde løse opgaver af denne art. Han fandt iøvrigt, at det maatte være en opgave for Historisk Samfund at arrangere kursus i læsning af gotisk skrift.

Lausten Thomsen takkede medlemmerne for deres indlæg i diskussionen og oplyste, at der allerede var udarbejdet et register til »Sønderjydske Aarbøger«, der omfattede alle aargangene til og med 1932. Det var for dyrt for Historisk Samfund at udgive det for øjeblikket, men man haabede paa at faa tilskud til trykningen fra et eller andet fond. I forbindelse med tanken om kursus i gotisk skrift omtalte Amtslægen et kursus af denne art, som fornylig var blevet afholdt i Odense.

Til bestyrelsen genvalgtes Museumsdirektør, Dr. phil. Mackeprang, København, Dr. phil. Karl N. Bock, Haderslev og Seminarielærer Claus Eskildsen, Tønder. Til suppleanter valgtes Sognepræst Hejselbjerg Paulsen, Skrydstrup og Arkivar Johan Hvidtfeldt, Aabenraa.

Det besluttedes at afholde det næste aarsmøde i Bolderslev den sidste søndag i maj maaned.

Efter at Postmester Ræder, Sønderborg, havde givet nogle oplysninger om Historisk Samfund for Als og Sundved, holdt Museumsinspektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg, et interessant og fængslende foredrag om de slesvigske krige, belyst gennem danske kunstneres billeder. Foredraget blev ledsaget af en række udmærkede lysbilleder og høstede stort bifald.*)

Johan Hvidtfeldt.

*) Jvnfr. Sønderjydsk Maanedsskrift 1941. 141 ff.

Historisk Samfund for Sønderjylland. — Årsregnskab 1940.

INDTÆGTER:			UDGIFTER:		
	Kr.	Ør.		Kr.	Ør.
Medlemsbidrag (+ Porto).....	3650	55	Trykning.....	4025	41
Salg af ældre Aargange	370	90	Honorarer.....	1274	00
Annoncer 1939 I-II.	248	00	Sekretær, Kasserer, Ekspedition.....	550	00
Tilskud	1900	00	Ondeling	253	50
Renter etc.....	24	05	Representation	212	95
Balance.....	235	31	Porto etc.....	112	95
	6428	81		6428	81

STATUS PR. 1./1. 1941

A K T I V E R:			P A S S I V E R:		
	Kr.	Øre		Kr.	Øre
Folkebank.....	398	85	Regninger.....	1952	19
Arkivaliekonto.....	109	01	Forudbetalt Kontingent.....	15	00
Postkonto.....	759	74		1967	19
Udestaaende Fordringer: Annoncer.....	372	00	Formue.....	÷ 259	89
— Kontingent ...	67	70			
	1707	30		1707	30

Regnskabet revideret, fundet rigtigt og stemmende med Bilagene.

Haderslev, den 24. Maj 1941.

sign. *Olav Christensen.*

Hans Neumann.

sign. *V. Lauritzen.*

Hele Danmark

læser

Familie Journalen

Danmarks største og
mest moderne Ugeblad

Hold paa det danske

BRUG

Gummi-Reussere og
Overtræksstøvler

Reserveret

B.

A. R. K j æ r b y e

Sønderjyds k Tæppefabrik

Hø j e r

Fabrikation af:

Afp. Gulvtæpper med Bort, Tæppetøj til Sammensyning, Løbere.

Faas i alle førende Tæppe- og Manufakturforretninger.

Støt de sønderjydske Indsamlinger!

Historisk Samfund for Sønderjylland

udgiver »Sønderjydske Aarbøger« III. Række, og »Sønderjydske Maanedsskrift«.

Bestyrelsen er f. T. Amtslæge Dr. Lausten-Thomsen, Tønder (Formand), Arkivar Johan Hvidtfeldt, Aabenraa (Sekretær), Museumsinspektør Neumann, Haderslev (Kasserer), Sparekassedirektør Nis Nissen, Nørborg, Seminarlærer Cl. Eskildsen, Tønder, Højskoleforstander Hans Lund, Rødding, Pastor Hejselbjerg Paulsen, Skrydstrup, Museumsdirektør Dr. phil. Mackeprang, København, Pastor H. F. Petersen, Flensborg og som Æresmedlem Frimenighedspræst Thade Petersen, Haderslev.

Formand, Sekretær og Kasserer danner Forretningsudvalg.

Redaktionsudvalget for »Sønderjydske Aarbøger« bestaar af Lausten-Thomsen, Hans Lund og Johan Hvidtfeldt.

Redaktionsudvalg for »Sønderjydske Maanedsskrift« danner Lausten-Thomsen og Cl. Eskildsen.

Medlemsbidraget er 5 Kroner aarlig eller mindst 100 Kr. én Gang for alle. Medlemmerne modtager »Sønderjydske Aarbøger« gratis. »Sønderjydske Maanedsskrift« bestilles hos Posten og koster 1 Kr. 65 Øre fjerdingaarligt. I Boghandelen eller bestilt hos Cl. Eskildsen koster det 1 Kr. 50 Øre. Indmeldelser i Historisk Samfund modtages af alle Bestyrelsesmedlemmer.

I Dagene 5.—7. Januar 1942 afholder Historisk Samfund paa Landsarkivet i Aabenraa et Kursus i Skriftlæsning og Arkivbenyttelse under Ledelse af Arkivar Hvidtfeldt. Anmeldelse inden 1. December til Sekretæren, hvor nærmere Oplysninger faas. Deltagelse gratis.

INDHOLD:

Videnskabelig anerkendelse for afhandling i Sønderjydske Aarbøger 1939	Side 169—170
Carsten Petersen: Kirker i Aabenraa Provsti ..	» 171—203
M. Refslund Poulsen: En Landsby i Midten af Sønderjylland (Bovlund)	» 204—233
Troels Fink: Litteraturoversigt	» 234—294
Anmeldelser:	
Johannes Brøndsted: Danmarks Oldtid (ved Hans Neumann)	» 295—299
Troels Fink: Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770 (ved Johan Hvidtfeldt)	» 300—306
Thomas Otto Achelis: Bürgerbuch der Stadt Hadersleben bis zum Jahre 1864. I (ved Johan Hvidtfeldt)	» 307—311
Johan Hvidtfeldt og Hans Neumann: Beretning og Regnskab	» 312—316

**I Hovedkommission hos Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag,
København,
for Danmark, Norge og Sverige.**